

ВОЖДІ ДЕКАБРИСТІВ В УКРАЇНІ: ПАВЛО ПЕСТЕЛЬ, СЕРГІЙ МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ (ІСТОРИЧНЕ ЕСЕ)

Записка, під якою стояв підпис із завітками: «Николай», була короткою, лише на три рядки: *«Пестеля поместить в Алексеевский равелин, выведя для этого Каховского или другого из менее важных».* Цю записку комендант Петропавловської фортеці отримав від імператора 3 січня 1826 року, через двадцять днів після повстання. При цьому Микола знав, що Каховський був одним із організаторів повстання й навіть намагався зазіхнути на його, Самодержця, життя. А Пестель в заколотних діях не брав участі й сидів тоді під арештом далеко від Петербурга, в Тульчині....

Саме **П.Пестель** 1818 року організував у Тульчині ложу «Союзу благоденства», домігся ухвалення її членами республіканської програми, обґрунтував необхідність царевбивства та знищення всіх членів імператорської родини.

П.Пестель бачив себе президентом республіки з диктаторськими повноваженнями на всі десять років. Він мріяв після перемоги створити Приказ вищого благочиння, до обов'язків якого входило б *«узнавать, как располагают свои поступки частные люди».* В який спосіб? За допомогою таємних розшуків. *«Тайные розыски, или шпионство, суть посему не только позволительное й законное, но даже надлежащее и почти, можно сказать, единственное средство».*

Життєвий шлях Павла Пестеля складався досить вдало.

Сімейство Пестелів було дуже освіченим навіть як на свій освічений час. До 11-річного віку Павло виховувався в рідному домі під невисипущим наглядом матері. Дружина І. Б. Пестеля, Єлизавета Іванівна, уроджена Крок, донька відомої німецької письменниці, провела молоді роки при дворі у Дрездені, подорожувала Францією, Італією і вважалася жінкою освіченою, чудовою музиканткою. Історик М.Греч написав про неї: *«Не знаю, как она уживалась со своим тираном, но детям своим, особенно старшему, Павлу, внушала высокомерие й непомерное честолюбие, противопоставив его другим сыновьям своим».*

Батько Павла Пестеля, Іван Борисович Пестель, саксонець за походженням, вступив на службу в російську армію 1770 р., а потім пе-

рейшов у цивільне відомство, Московський поштамт. Згодом на запрошення Павла І переїхав у Петербург, став директором столичної пошти, дійсним статським радником. Государ був особливо прихильним до Івана Пестеля. Але...

Одного разу чиновник недогледів, що в якійсь іноземній газеті, пропущеній через пошту, опубліковано повідомлення: російський цар Павло І відрізав вуха у французької актриси мадам Шевальє. Розгніваний Павло І зажадав негайно допровадити до нього винного директора пошти.

— *Як смієте пропускати таку газету в Росію?*

Пестель відповів:

— *Але... Ваша Величносте, я вважав, що це найкращий спосіб викрити чужоземних брехунів. Досить комусь із ваших підданих прийти в театр і побачити мадам Шевальє та її вуха, які, звісно ж, на своєму місці.*

Павло І розреготався й наказав Пестелю негайно отримати зі скарбниці діамантові сережки для артистки й особисто подарувати їй від імператора. І вона мала вже цього вечора вийти з ними на сцену...

Через півроку з Іваном Пестелем сталася нова історія. Міністр закордонних справ і улюбленець Павла І князь Федір Ростопчин відіслав поштою лист. У ньому йшлося не більше і не менше як про... змову проти Павла І. Пестель читав лист не просто з радістю — триумфуюче. Адже це щонайчудовіша нагода відзначитися перед царем. Та враз директор пошти пополютнів. У листі йшлося: *«Не удивляйтесь, что пишу вам по почте. Наш директор почты тоже с нами!»* Пестель зрозумів, чим це йому загрожує. Неможливо таке показати імператорові. І він знищив листа.

А Ростопчин тільки цього й чекав. Павло І про все дізнався, директора звільнили, і він повернувся до Москви. Проте падіння його виявилось тимчасовим. Через чотири роки граф Пален очолив змову, у результаті якої було вбито імператора Павла І. На престол зійшов Олександр І. Новий імператор викликав Івана Пестеля в Петербург і призначив на відповідальну посаду — генерал-губернатора Сибіру, яка, за

оцінками сучасників, «стогнала під ним».

... У Пестелів було четверо синів — Павло, Борис, Володимир, Олександр — і донька Софія. Усі вони здобули добру освіту. Після чотирирічного навчання за кордоном (Дрезден, пансіон Зейделя) у 1810 р. Павло Пестель вступив у Пажеський корпус і в грудні 1811 року був випущений «первым по успехам с занесением имени на мраморную доску» (після повстання 1825 року її було знищено). У послужному списку Павла Пестеля значаться: «русский, французский й немецкий языки, арифметику, алгебру, геометрию, тригонометрию, физику, артиллерию, фортификацию, географию й историю знает в совершенстве». Щоправда, у характеристиці на юного прапорщика лейбгвардії Литовського полку зазначалося: «Любит влиять на своих товарищей. Самостоятелен. Замкнут и не искрещен».

Павло Пестель — герой «Війни 1812 року» (був тяжко поранений у битві під Бородіном) і закордонних походів російської армії, нагороджений російськими, австрійськими, пруськими орденами та золотою шпагою «За хоробрість». З серпня 1813 р. — ад'ютант генерала від кавалерії князя П. Вітгенштейна, який підтримував свого «улюбленця», хоча імператор Олександр I і не долюблював Пестеля.

Неоднозначно ставились до П. Пестеля його сучасники: від захоплення до несприйняття. Так, О. Пушкін у щоденнику від 9 квітня 1821 року записав: «Утро провел с Пестелем, умный человек во всем смысле этого слова. «Серцем я материалист, — говорил он, — но мой разум этому противится». Мы с ним имели разговор метафизический, политический, нравственный й проч. Он один из самих оригинальных умов, которых я знаю...»

Генерал Павло Кисельов: «Пестель такой завкаски, что может занимать любое место с пользой для дела. Жаль, что чин его не позволяет, но если окажется дежурным генералом, начальником штаба корпуса — везде принесет пользу, так как имеет отличную голову и много усердия». Але той же генерал зауважував: «действительно много способностей ума, но душа и правила черны, как грязь». І, прагнучи якнайскоріше позбутися Пестеля, відправив того подалі від штабу, призначивши командиром В'ятського полку.

Декабрист Олександр Бестужев: «Признаться, наш заговор состоял преимущественно в болтовне, существенного мы ничего не сделали, да и не делали. Зато на юге дело шло серьезнее. Там ужаснейший честолобец Пестель написал даже Русскую правду, или устройство правления, но эта Русская правда была написана на французском языке. Хорош же патриот Пестель! Себя считал он вторым На-

полеоном, то был уверен, что непременно будет сперва президентом временного правительства, а потом и государем. Признаться, и все мы были не чужды этой обольстительной мысли».

«Пестель, глава Южного общества, умный, хитрый, просвещенный, жестокий, настойчивый, предприимчивый... Он безусловно господствовал над всеми членами общества... Равнодушным по пальцам считал он число жертв, обрекаемых им на умерщвление... Если бы он успел достигнуть своей цели, то по всей вероятности не усомнился бы пожертвовать соумышленниками, которые могли бы затемнить его...» — писав у «Автобіографічних записках» військовий радник з особливих доручень, секретар Слідчої комісії О. Боровков

Дореволюційний історик Микола Греч занотував у своїх спогадах: «Павел Пестель приехал в Петербург. Я видал его в собраниях масонских лож. Он молчал й наблюдал за другими. Роста был невысокого, имел умное, приятное, но серьезное лицо. Особенно отличался он высоким лбом й длинными передними зубами. Умен и зубаст. Достоинно замечания, что первенствующим из заговорщиков был сын жестокосердого проконсула, врага всякой свободной идеи, всякого благородного порыва. Отец его, Иван Борисович Пестель, был человек суровый, жестокий, неумолимый. Сибирь стонала под его жесточайшим игом».

Сучасні історики також критично підходять до оцінки «революціонера — декабриста». Так, О. Киянська зазначає: «Личность «директора» Южного тайного общества полковника Павла Ивановича Пестеля, пожалуй, одна из самых трагических в истории декабризма... Миром правят тщеславие и деньги — судя по действиям южного лидера в 20-е годы, эту истину он усвоил очень хорошо. И для того чтобы обеспечить успех своему предприятию, он не останавливался ни перед чем, использовал шантаж, подкуп, умело играл на болезненном самолюбии собственных начальников... Он реально занимался приобретением денег для «общего дела». После его отстранения от командования, полк недосчитался 60 тысяч руб. ассигнациями (это был годовой заработок 6000 рядовых солдат). Деньги эти полковник использовал не в личных целях: ко всякого рода материальным благам он был равнодушен... Пестель — холодный и жесткий прагматик и поклонник Макиавелли, имевший в армии репутацию фрунтовика и палочника, никогда особо не задумывавшийся над проблемой соответствия высокой цели тайных обеществ и средств к ее достижению...»

... 1822 року П. Пестель був переведений полковником у зовсім розхристаній В'ятський

полк і протягом року впорядкував його, не гребуючи і прийнятими тоді «палочними» методами виховання солдатів. Сам імператор Олександр I, оглядаючи полк у вересні 1823 року, висловився: *«Превосходно! Это как будто моя славная гвардия»* і подарував Пестелю 3000 десятин землі (тобто 3200 гектарів).

... П. Пестель, володіючи великим розумом, різнобічними знаннями та даром слова (це однотайно засвідчують майже всі його сучасники), невдовзі очолив Південне таємне товариство, члени якого під його безпосереднім керівництвом розробляли плани здійснення «військової революції» з метою захоплення влади.

Але очолити довгоочікуване повстання йому не довелося. Напередодні П. Пестеля було заарештовано за доносом капітана Аркадія Майбороди. І причиною арешту стала не стільки участь у діяльності таємного політичного товариства, скільки фінансові зловживання полковника П. Пестеля. І лише в ході слідства підтвердилось факти про те, що саме Пестель був главою таємного товариства. Про це повідомлялося в дописах, це визнавали допитані на той час всі учасники повстання.

Крім того, сучасні історики говорять і про його поступове самоусунення від керівної ролі у діяльності товариства, яке пов'язують з внутрішньою кризою, зумовленою наростанням невдоволення проти нього, його методів керівництва та планів щодо його ролі у майбутньому управлінні Росією серед змовників-одномисльців, а також зростанням авторитету та впливу у товаристві С. Муравйова-Апостола.

Про підполковника Сергія Муравйова-Апостола (1795—1826) ніхто і ніколи не говорив з ганьбою, виключаючи тільки урядове листування щодо повстання Чернігівського полку, в якому його офіційно називають «бандитом», «ватажком ватаги розбійників», але *«у всіх мемуарах, спогадах, у свідченнях при допитах на слідстві не тільки його соратники, а й неприховані недруги та вороги говорять про нього з неприхованим почуттям симпатії до цієї неординарної світлої особистості»*.

Очевидець повстання Чернігівського полку, поміщик Й. Руликівський запам'ятав Муравйо-

ва-Апостола *«красномовним, комунікабельним, товариським, людяним, доступним для всіх офіцером»*.

Імператор Микола I так охарактеризував одного з кагорти тих, котрих називав «мої друзі 14 грудня»: *«Наділений неабияким розумом... у своїх помислах він був зухвалим і самовпевненим до нестями, але при цьому був потайливим та неповторно незламним»*.

Історик, який відзначався консервативністю поглядів та переконань, М. Греч поважав підполковника за те, *«що той діяв рішуче у відповідності до своїх переконань, яким полишився вірним до кінця»*.

Однотайними в оцінці були і історики — від першого біографа підполковника М. Балласа до М. Нечкіної, радянського вченого-енциклопедиста декабризму. Зокрема, М. Шагурова, відомого публікатора документів про повстання Чернігівського полку, захоплювали *«світлий розум, солідна класична освіта, шляхетність, людяність характеру, привітність натури»* лідера повстанців.

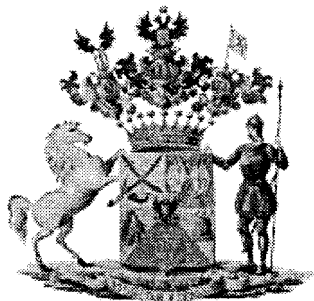
Світ був привітним для майбутнього лідера декабристського повстання. З раннього дитинства йому було забезпечено блискуче майбутнє. Він мав все — зв'язки у столиці, гроші, чудову освіту. Нащадок гетьмана України, син сенатора Російської імперії, Сергій разом із старшим братом Матвієм вчився у Парижі у приватному закритому пансіоні Хікса. Романтичний ореол оточує його з перших років життя. Сучасник згадував, що, коли імператор Франції Наполеон Бонапарт, відвідуючи пансіон, зайшов до класу, і спитав про Муравйова-Апостола: *«Хто цей хлопчик?»*, то йому відповіли, що цей хлопчик — росіянин. Тоді Наполеон зауважив: *«Як він схожий на мене»*.

До 13 років Сергій не говорив російською, а вже у 15 років — воював проти своїх вчорашніх вчителів. У свої 17 років, по закінченні війни, він — вже штабс-капітан, що мав три бойових орденів та золоту шаблю за хоробрість. Благополучне післявоєнне життя офіцера лейбгвардії Семеновського полку сформувало його спокійний та гуманний характер: ніколи він не дозволив собі застосувати фізичну силу щодо підлеглих по службі (є свідчення, що він втра-

Павло Пестель:

в молоді роки

Родинний герб

На чолі Південного товариства

чав свідомість, коли спостерігав езекуцію).

У 1816 р. Сергій Іванович стає одним із засновників Союзу порятунку — і всі наступні 10 років свого життя він, як стародавній римлянин, приготував себе до громадянського подвигу.

Повстання Чернігівського полку, за думкою багатьох дослідників, стало логічною кульмінацією його життя. Але повстання поставило його і перед дилемою: як сумістити свою глибоку віру у Бога та сповідання найважливішого християнського принципу «не убий» з неминучою загибеллю людей у ході повстання. І, будучи фанатично віруючою людиною, він глибоко переживав, що його прагнення «зробити революцію без найменшого кровопролиття» зазнало краху.

Декабристів ув'язнили в Петропавлівській фортеці в грудні 1825 року, а вже 8 липня 1826 року суд подав цареві «всеподданнейший доклад», у якому було сказано, що «все подсудимые без изъятия по точной силе наших законов подлежат смертной казни». Далі, за пишними фразами канцелярсько-бюрократичного викладу, йшло: «Суд определил к осуждению: 5 человек к смертной казни четвертованием; 31 человек к смертной казни отсечением головы; 17 человек к политической смерти со ссылкой вечно в каторжную работу; 2 человека к ссылке в каторжную работу вечно; 38 человек к ссылке в каторжную работу на определенное время и потом на поселение; 15 человек по лишению чинов и дворянства на поселение вечно» тощо.

Звісно, декабристи, ув'язнені в Петропавлівській фортеці, не готові були до таких випробувань у період слідства. Допити, виклики до імператора, кайдани, страшний світ казематів не міг не зруйнувати їхнього спокою, не наповнити їхні серця безмежним розпачем. Одні писали листи, сповнені каяття, інші давала самі докладні свідчення, а потім, на допитах, плакали, просили дозволити їм кров'ю спокувати

свою вину перед Государем.

Тільки С. Муравйов-Апостол, за свідченням слідчих, виявляв стійкість, виявляючи свій «характер стародавнього римлянина», «не відмовляючись від всіх звинувачень, що звучали на його адресу, та не виправдовуючись». Він добре розумів, що йому не оминати смертної кари, і тому навіть не намагався врятувати собі життя, бо усвідомлював, що офіцер, який очолив заколот і прямим підкупом та обманом долучив до нього своїх підлеглих, допустивши, що вони перетворились на «банду грабіжників та насильників», ні за людськими, ні за моральними законами не має права на життя.

Бути стійким у ці трагічні хвилини свого життя С.І.Муравйову-Апостолу допомогла глибока Віра, якої не мали молодші офіцери, налаштовані по-вольтерівські.

Він спокійно готувався до неминучого кінця свого такого короткого 30-річного життя. І в останні його хвилини прагнув не втратити людської гідності, сподіваючись на можливість виправдатися лише перед Спасителем, єдиним

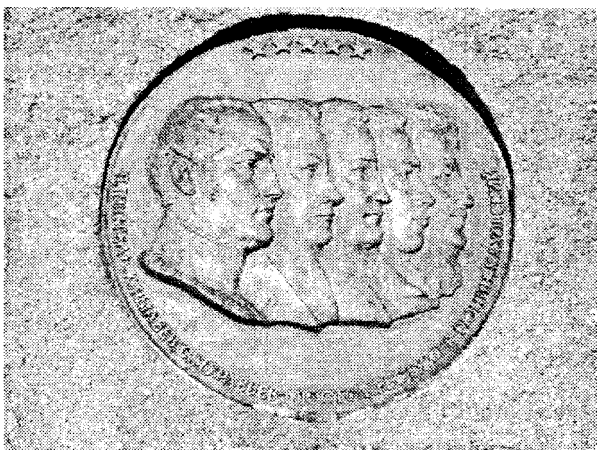
праведним Судією, що прийде «осяяний славою неземною воздати кожному за його діла і, випробовуючи людські серця, судитиме дії людей за їхніми намірами».

Микола І видав «с безграничної милостью» указ, і П. Пестель («наиболее виновный из всех главарей»), С. Муравйов-Апостол, К. Рилєєв, П. Каховський та М. Бестужев-Рюмін засуджувалися до повішення, решта — до каторжних робіт, хто довічно, хто на 20, 15, 10 і 5 років, а потім на вічне поселення.

13 липня 1826 року «повешение исполнили заплечных дел мастера» петербурзької міської в'язниці С.Карелін і М.Козлов, попередньо прикріпивши до грудей кожного засудженого дошку з написом «Цареубийца».

Брати М.І. та С.І.Муравйови-Апостоли

Пам'ятник декабристів у м. Василькові